

УДК 94 (477) «1991/2014»-058.232.6

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО РИНКУ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Яніна Федоренко

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Україна, 18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8
e-mail: yanava@ukr.net

Українське село періоду незалежності у процесі суспільно-економічних перетворень закономірно перетворилося на арену формування нових ринкових відносин. Однак, на початку XXI ст. стали очевидними прорахунки, здійснені у ході реформування аграрного сектору, який залишався все ще недостатньо інтегрованим у світовий економічний простір. Зокрема, про це свідчив недостатній розвиток інфраструктури аграрного ринку, що не тільки перешкоджало реалізації продукції вітчизняних сільськогосподарських виробників, а й сприяло продовженню створення тіньових схем її продажу в обхід державних інтересів.

Ситуація почала повільно змінюватися з 2014 року, коли після Революції Гідності наша держава обрала нові стратегії політичного розвитку з пріоритетом європейських орієнтирів. Тому стратегічно важливим завданням стало формування ринково орієнтованої організаційної структури сільськогосподарського сектору, удосконалення діяльності основних її складових. Серед них не останнє місце відводиться й інфраструктурі аграрного ринку, ефективне функціонування елементів якої стане запорукою економічної могутності сільськогосподарського сектору. Саме це актуалізує й обумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблеми.

Темі, що стосувалась дослідження інфраструктури аграрного ринку присвячена велика кількість праць вітчизняних науковців. Варто відзначити, що левову частку історіографічних досягнень становлять роботи вчених-економістів. Зокрема, окремі аспекти дослідження даного питання, зроблені І. Томичем [9], Т. Ткаченко [8], Р. Дудяком, Р. Гладієм [14]. Проте, якщо наукових досліджень економічного характеру з питань розвитку ринкових відносин в аграрному секторі досить багато, то в історичних працях ці процеси не знайшли достатнього висвітлення. Тому доцільним буде з позиції історизму дослі-

дити особливості функціонування інфраструктури аграрного ринку у сільськогосподарському секторі.

Метою статті є на основі аналізу залучених до статті джерел і літератури, оперуючи новітніми принципами та методами науково-історичного пізнання, дослідити функціонування основних елементів інфраструктури аграрного ринку та їхній вплив на розвиток сільськогосподарського сектору протягом 1991-2014 рр.

Однією з проблем, що ставала на заваді ефективному розвитку сільськогосподарського сектору на початку XXI ст. була неефективна діяльність його інфраструктури. Тому важливим завданням для владних структур, починаючи від керівництва країни та профільного міністерства, стало упорядкування роботи її основних елементів: оптових ринків сільськогосподарської продукції, агроторгових домів (АТД), кооперативів, виставок та ярмарок, аграрних бірж.

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1999 р. № 997 «Про оптові продовольчі ринки» [1] було визначено основні напрями створення та функціонування оптових продовольчих ринків. У ній обґрунтовувалась необхідність створення оптових продовольчих ринків, формувалась мета, основні завдання, функції та принципи їх діяльності. Практику створення оптових ринків продовжив і Указ Президента України від 6 червня 2000 р. «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку». За указом, оптові продовольчі ринки могли проводити аукціони, ярмарки, організувати виставки продукції з наступним її продажем.

Однак реалізація даних нормативно-правових актів майже не вплинула на функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції та продовольства оскільки існувало багато вагомих перешкод, що заважали їх ефективному функціонуванню. Щоб якось ви-

правити ситуацію, Кабінет Міністрів України своєю постановою від 3 червня 2009 р. № 562 затвердив Державну цільову програму створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. У межах її реалізації протягом 2009-2013 рр. передбачалося створення 25 оптових ринків сільгосппродукції в Україні, а на їхнє будівництво планувалося виділити 4 млрд. грн [2].

На кінець 2012 р. статус оптового ринку сільськогосподарською продукцією отримали 11 юридичних осіб, які реалізували проекти зі створення таких ринків із сучасною інфраструктурою у Львівській, Київській, Запорізькій, Одеській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Рівненській, Луганській, Черкаській і Миколаївській областях. Найбільш розвиненими стали такі оптові ринки: «Шувар» у Львові, «Столичний» у Києві, «Господар» у Донецьку та єдиний в Україні оптовий ринок живої худоби «Чародій» у Жашкові (районному центрі Черкаської області [3]). Однак така кількість оптових ринків сільськогосподарської продукції не змогла повноцінно забезпечити потреби виробників.

Ще одним важливим елементом інфраструктури аграрного ринку України стали агроторгові доми (АТД). Діяльність цих установ полягала у доведенні сільськогосподарської продукції до реалізаційного стану, забезпеченні зростання продажі за свій рахунок або від імені виробників і споживачів.

Створення системи агроторгових домів в Україні розпочалося після прийняття Постанови Кабінету Міністрів № 916 від 17 листопада 1995 р. «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку», якою було передбачено розробку типового положення про міжрегіональний і районний агроторговий дім та опрацювання механізму взаємодії цих установ з аграрними біржами [4]. Особливо активно процес створення перших агроторгових домів пройшов у Черкаській і Вінницькій областях, де до 1997 р. було зареєстровано 21 установу.

Після видання Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р., керівники райдержадміністрацій і районних управлінь сільського господарства у спішному порядку почали всіляко прикладати зусилля для створення у своїх районах цих установ. Наприклад, на Вінничині агродоми функціонували як маркетингові кооперативи [5].

У результаті такої політики спочатку кіль-

кість АТД збільшувалася. На кінець 2002 р. функціонувало вже 163 одиниці, а на 1 липня 2003 р. – 441 [6]. У той же час значна їх частина здійснювала торгівлю сільськогосподарською продукцією епізодично, а не у регулярному режимі. Більшість установ були лише зареєстрованими на папері. Реально вони не працювали – персонал був звільнений, операції не проводились. Деякі АТД навіть не починали роботу за відсутністю оборотних коштів і внесків засновників. Тому з 441 агроторгового дому в Україні реально діяли тільки 168 одиниць, тобто 38% від загальної їх кількості. Найбільше функціонуючих установ налічувалося у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Рівненській, Черкаській і Чернігівській областях.

Проблемою для успішного функціонування цих установ стала відсутність оборотних коштів для закупівлі сільськогосподарської продукції, оскільки кредит у банку для АТД отримати було неможливо, тому що більшість з них не мали майна і просто орендували приміщення для своєї діяльності.

Враховуючи вище зазначені факти, зробимо висновок: робота АТД виявилася неефективною, а тому у наступний період існувала тенденція поступового скорочення їх кількості (на 2010 р. цих установ нараховувалося 247 одиниць, тоді як у 2001 р. – 353).

Ще однією структурною ланкою розвитку інфраструктури аграрного ринку стала сільськогосподарська кооперація. Специфіка кооперативного бізнесу полягала насамперед у його орієнтації на взаємодопомогу та взаємодію. Члени кооперативу, як правило, мали рівні права обирати членів правління та бути обраними, брати участь у прийнятті інших принципово важливих управлінських рішень, а також рівні особисті обов'язки щодо участі в управлінні своїм підприємством, використанні його послуг. Відродився кооперативний рух після проголошення незалежності країни. Новостворені кооперативи поділялися на три типи: виробничі, споживчі та обслуговуючі кооперативи.

Виробничий кооператив – сільськогосподарське підприємство, засноване на демократичних засадах шляхом добровільного об'єднання землі та майна окремих сільськогосподарських товаровиробників з метою отримання доходу від спільних дій, а також орієнтоване на максимальне задоволення інтересів (включаючи соціальні) членів кооперативу, що передбачає обов'язкову їхню трудову участь і дотримання міжнародних принципів коопера-

ції [7]. Перші сільськогосподарські виробничі кооперативи часто виступали аналогами колгоспів: у них не були задіяні відносини власності, розподіл доходу кооперативу між його членами здійснювався лише з урахуванням їх трудової участі у кооперативі, а майнова та земельна участь у кооперативах їх членів залишалася поза увагою. Найбільшу кількість цих установ було зафіксовано у 2001 р. – 2165 одиниць (це 25% від усіх реформованих на той час сільськогосподарських підприємств).

Однак внаслідок несистематичної державної підтримки відсоток виробничих кооперативів постійно знижувався. У 2004 р. загальна частка виробничих кооперативів серед усіх форм господарчих суб'єктів вже становила лише 10%. А наприкінці першого десятиліття XXI ст. кооперативів цього виду залишилось всього 434 одиниці [8].

Споживчі товариства теж вважалися кооперативами, які утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів. На початок XXI ст. споживча кооперація налічувала 128 тисяч торговельних, заготівельних, виробничих та інших підприємств та обслуговувала досить велику кількість сільського населення України.

Третім різновидом сільськогосподарської кооперації стали обслуговуючі кооперативи (СОКи), котрі утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою ведення господарської діяльності. Становлення СОКів відбувалося у три етапи.

I етап припав на 1993-1995 рр. Саме у цей період розпочали функціонувати перші кооперативи незалежної України. Зокрема у грудні 1993 р. було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Ратай» у Заліщицькому районі Тернопільської області на чолі з Ігорем Марусяком. За 18 років свого існування «Ратай» об'єднав 250 фермерських та особистих селянських господарств. Трохи пізніше було утворено у Рівненській області сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Західний», до складу якого увійшло 30 фермерських та особистих селянських господарств, трохи пізніше розпочав свою роботу сільгоспокооператив «Енеїда» у Херсоні [9].

Найбільше обслуговуюча кооперація в Україні у зазначений період розповсюдилась у

сфері заготівель молока. Членами молочарських кооперативів ставали фізичні особи, які утримували у своїх господарствах корів. Частину виробленого молока селяни використовували для власних потреб, а решту – продавали переробним підприємствам або іншим споживачам.

Прикладом успішної діяльності стала широка мережа кооперативів «Маслосоюзу» у Львівській області. У Стрийському районі до молочарської організації увійшли підприємства з виробництва молочної продукції «Верховина», фермери, спілки власних селянських господарств, молокозавод, молокозбірні пункти, низка торговельних організацій. Відносини між ними будувалися на принципах господарського розрахунку. Найвищим органом молочарської організації стали загальні збори його членів, які обирали наглядову раду та контрольну комісію. Наглядова комісія призначала головного директора, який відповідав за господарську діяльність організації. Для вирішення фінансових проблем було також створено кредитну спілку, що надавала пільгові кредити членам «Маслосоюзу» [10].

II етап тривав із 1997 по 2005 рр. Розпочався він прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (19.07.1997 р.), в якому окремим розділом було закладено законодавчі підвалини розвитку сільськогосподарських кооперативів [11]. Було здійснено класифікацію цих установ. у статті 2 цього Закону вказано, що залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші.

III етап розвитку обслуговуючої кооперації характеризувався постійною зміною векторів щодо державної підтримки цієї форми кооперативного руху, яка, до речі, надзвичайно її потребувала. Розпочався він у 2009 р. прийняттям «Державної цільової програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до 2015 р.» з фінансуванням у 6,7 млрд. гривень. На зміну їй було ухвалено альтернативну Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 9 березня 2011 р. № 272, якою встановлювався порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

У 2010 р. було започатковано проект «Розвиток молочарських кооперативів» у 5 областях України: Херсонській, Запорізькій, Полтав-

ській, Миколаївській і Дніпропетровській. Він мав на меті створити сталу та конкурентноспроможну систему постачання молока власниками особистих селянських господарств (ОСГ), об'єднаними у СОК, а також перетворити перспективні домогосподарства на міні-ферми сімейного типу, покращуючи професійні знання, навички, ефективність і життєстійкість як сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, так і їх членів.

У 2012 р. Генеральна Асамблея ООН оголосила 2012 р. Міжнародним роком кооперативів. З огляду на це у державному бюджеті України на 2012 р. за програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі» для сільськогосподарських кооперативів м'ясо-молочного напрямку діяльності було виділено 5 млн грн, за рахунок яких мала відшкодуватись вартість придбання сільгосптехніки у розмірі 90% [12].

Протягом наступних років багато обслуговуючих кооперативів поступово припиняли свою роботу, не зумівши подолати перешкоди, що виникали на шляху їх ефективного функціонування. І якщо на початок 2012 р. їх нараховувалося 741 одиниця, то наприкінці 2013 року – лише 626.

Ще одними повноцінними елементами інфраструктури аграрного ринку можна вважати ярмарки та виставки із продажу сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, оскільки їх проведення сприяє стабілізації цінової ситуації на ринку аграрної продукції та задоволенню потреб суб'єктів ринку. Лише у 2012 р. в Україні було організовано 53645 ярмаркових заходів за участю сільгоспвиробників і кооперативів, селян і фермерських господарств, на яких реалізовано 422,6 тис. тонн сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на загальну суму 4,6 млрд. грн. У 2012 р. у столиці України було проведено 1155 ярмарок, де реалізовано 100,5 тис. тонн різної сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів: 50,5 тис. тонн плодоовочевої продукції, 10,5 тис. тонн м'яса та м'ясопродуктів, 2,5 тис. тонн риби та рибпродуктів, 37 тис. тонн інших продовольчих товарів [13].

Вагомим компонентом формування інфраструктури аграрного ринку стали й аграрні біржі (своєрідний аукціон, де була достатньою кількістю відповідних предметів купівлі-продажу та працювали продавці і купівельно-спроможні покупці, готові здійснювати переговори й укладати угоди). Основна мета біржової торгівлі полягала в якомога швидшому

просуванні продукції зі сфери виробництва у сферу споживання, впливу цін на основі попиту та пропозиції, регулюванні товаропотоків у ринковому середовищі. Завдання біржі полягало в упорядкуванні ринків капіталу, валюти, сировини і товарів.

Відродження біржової діяльності у період становлення ринкових відносин в Україні припало на 1990-1991 рр. Однією з перших товарних бірж стала Київська універсальна біржа, потім до неї приєдналася Одеська товарна біржа, пізніше Харківська, Полтавська, Вінницька. Біржовий товарооборот у 1992 р. становив майже 2 млн. дол. США. З 1992 по 1994 рр. у біржовій діяльності відбувся спад обсягів товарів, проте з 1996 р. біржовий ринок продажу знову активізувався. У той час обсяги реалізації зерна досягли 3 млн. т, а насіння соняшника – 450 тис. т. [14].

І хоч розвинений біржовий аграрний ринок повинен був давати ціновий орієнтир на товари та діяти як антимонопольний механізм, забезпечуючи рівні умови та баланс інтересів покупців і продавців (аграрні біржі охоплювали всі регіони України і були у змозі «пропустити» через себе весь обсяг виробленої у країні сільськогосподарської продукції та продовольства), відбувся спад обсягів їхньої торгівлі. Основні причини спаду полягали у відміні обов'язкового експорту товарів через біржовий товарний ринок; неправомірних адміністративних втручаннях у переміщення товарів всередині країни; закритті рахунків через велику кількість бартерних операцій, що перевищували 50%-ий ліміт; недосконалість системі оподаткування; відсутності гарантії виконання біржових угод, що вела до розриву міжнародних біржових угод.

Отже, можна констатувати, що ефективному функціонуванню інфраструктури аграрного ринку у нашій державі на початку XXI ст. заважали численні проблеми та невирішені питання. Вони були пов'язані із слабкою фінансовою підтримкою державою її основних елементів, недосконалість законодавчої бази, недоліках системи оподаткування. Особливо це стосувалось кооперативного руху та біржової торгівлі. Крім того, навіть і на початку другого десятиліття XXI ст. продовжували зберігатись тіньові схеми зовнішньої та внутрішньої торгівлі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про оптові продовольчі ринки: постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 1999 р. № 997 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997-99-%D0%BF>
2. Оптові продовольчі ринки в Україні: процес пішов [Елек-

тронний ресурс] // Пропозиція. – № 11. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=3740&number=127%5b>

3. Жураковська Л.А. Першочергові заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні [Електронний ресурс] / Л.А. Жураковська // Нац. ін-т стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1086/>

4. Державний архів Вінницької області, ф.Р-6191 «Головне управління сільського господарства і продовольства Вінницької облдержадміністрації 1992–2003 рр.», оп.1, спр.768 «Документи про подальше формування та функціонування мережі агропромислових домів як маркетингових кооперативів (копії наказів, довідки, інформації), 11.02. – 04.12.2001 р.», 56 арк.

5. Аграрне виробництво та аграрний бізнес в Україні: аналітичний звіт дослідження проекту розвитку агробізнесу в Україні: 2001–2003 роки [Текст] / під ред. О. Кобзева, О. Ванючі [та ін.]. – К.: Міжнародна фінансова корпорація, 2004. – 118 с.

6. Виробничий кооператив // Голос України. – 2003. – № 49. – 14 березня.

7. Аграрна реформа в Україні / за ред. П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, Ю.О. Лупенко [та ін.]. – К.: ННЦІАЕ, 2005. – 232 с.

8. Ткаченко Т.А. Удосконалення управління збутовою діяльністю сільськогосподарських кооперативів / Т.А. Ткаченко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія Економічні науки. – 2013. – № 11. – С. 278–

283.

9. Томич І. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – магістральний шлях для АПК України [Електронний ресурс] / І. Томич // Українська аграрна конфедерація. – Режим доступу до сайту: <http://agroconf.org/content/ivan-tomich-rozvitok-silskogospodarskih-obslugovuyuchih-kooperativiv-magistralniy-shlyah>

10. Лазня В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу / В. Лазня, І. Лазня, В. Бойко // Економіка України. – 1996. – № 2. – С. 64–70.

11. Про сільськогосподарську кооперацію: закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

12. Інформація про фінансову підтримку заходів в агропромислому комплексі [Електронний ресурс] // М-во аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу до сайту: <http://www.minagro.kiev.ua/node/1666>

13. Протягом 2012 року у Києві проведено понад 1 тис. сільськогосподарських ярмарків [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245906551&cat_id=244277216

14. Дудяк Р.П. Аграрні біржі в Україні: проблеми і тенденції розвитку / Р.П. Дудяк, Р.М. Гладій // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – 2001. – № 417. – С. 431–435.

Федоренко Яніна Особливості розвитку та функціонування інфраструктури аграрного ринку: історичний контекст

У статті розглядається проблема розвитку та функціонування інфраструктури аграрного ринку. Основна увага зосереджена на питаннях, пов'язаних із роботою її основних елементів: оптових ринків сільськогосподарської продукції, агроторгових домів (АТД), кооперативів, виставок та ярмарок, аграрних бірж.

Ключові слова: українське село, аграрний ринок, ринкові відносини, агросектор, кооперативи, агроторгові дома, оптові ринки, ярмарки

Федоренко Яніна Особенности развития и функционирования инфраструктуры аграрного рынка: исторический контекст

В статье рассматривается проблема развития и функционирования инфраструктуры аграрного рынка. Основное внимание сосредоточено на вопросах, связанных с работой ее основных элементов: оптовых рынков сельскохозяйственной продукции, агроторговых домов (АТД), кооперативов, выставок и ярмарок, аграрных бирж.

Ключевые слова: украинское село, аграрный рынок, рыночные отношения, агросектор, кооперативы, агроторговые дома, оптовые рынки, ярмарки

Fedorenko Yanina Peculiarities of Agricultural Market Infrastructure Development and Operation: Historical Aspect

The article studies the problem of development and operation of agricultural market infrastructure. The author emphasises that the given topic is extremely up-to-date because after the events of the year 2014 our country chose new direction in its development. It has become a strategically important task to form a market-oriented organizational structure of the agricultural sector. And the improvement of the activity of the basic elements of agricultural market infrastructure was a necessary condition for that.

In the main part of the article, the author concentrates on the issues connected with the operation of the basic elements of the infrastructure: wholesale markets of agricultural products, agricultural trade houses, cooperatives, exhibitions and fairs, agricultural exchange houses. The author analyzed in detail every single element during the whole Independence Period beginning from 1990s and up to and including 2014. There was also given the analysis of the problems that were the obstacles on the way to the full development of the nation. In the end of the article there is a conclusion that the weak support of the state, insufficient taxation system and the shadow schemes in the domestic and foreign trade resulted in the ineffective operation of almost all elements of agricultural market infrastructure

Keywords: Ukrainian village, agricultural market, market relationships, agricultural sector, cooperatives, agricultural trade houses, wholesale markets, fairs

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 16.11.2016 р.